

Hegy István

A népzene szerepe az értékőrzésben

A népdal (Volkslied) szóösszetételt 1770-ben alkotta Ausztriában Johann Gottfried Herder(1) irodalmár és filozófus, de csak 1800 után terjedt el Európában. Angliában pl. Cecil James Sharp(2) tevékenysége eredményeként, a 19. sz. végén kezdték használni. A név angol változata az 1904-09-ig Charles Marson-nal közösen kiadott öt kötetes Folk Songs from Somerset gyűjteményének címében jelent meg először.

Magyarországon a zenetudomány a 19. század végén - a 20. sz. első felében Mátray Gábor, Szénfy Gusztáv, Bartalus István, Seprődi János és mások után Vikár Béla, Kodály Zoltán, Bartók Béla és követőik munkássága révén jutott el a népzene tudományosan megfogalmazott meghatározásáig.

Újabb állomásokat jelentett, amikor 1930 körül elterjedt a német „Vergleichende Musikwissenschaft”-ból magyarra fordított (összehasonlító zenetudomány) fogalom, majd az ebből létrejött „etnomuzikológia” (népzenetudomány). Az utóbbit Jaap Kunst³ holland kutató személyéhez kapcsolják, aki egy 1950-es tanulmányában használta ezt a nevet.

A népzene kutatás Európában, az egyes országokban nagy időbeli eltérésekkel indult meg. Elszigetelt, olykor népzenei is tartalmazó kollekciók ugyan korábban is születtek, de a céltudatos gyűjtésre a legtöbb helyen csak a 19. században került sor.

Ausztriában 1899-ben adták ki először a Das deutsche Volkslied [A német népdal] c. folyóiratot. Csehországban a 19. század elején jelentek meg népdalkiadványok. Belorussziában a 19. század második felében indult meg a módszeres kutatás. Dániában (néhány elszigetelt korábbi kísérlettől eltekintve), Belgiumban, Észtországban, Finnországban, Görögországban, Hollandiában, Izlandon, és sok más helyen ez csak a 20. század első felében következett be, de Albániában csaknem a század végéig, egészen 1979-ig várattott magára.

Mi a népdal? A kérdés első hallásra egyszerűnek tűnik. A The International Folk Music Council (Nemzetközi Népzenei Tanács) 1955-ben São Paolo-i konferenciája tett kísérletet a népdal pontos meghatározására. Később a zenetudósok az ott elfogadott kritériumok jelentős részét kétségbevonták. Így többek közt az az általános felfogást is, hogy a népdal szerzője ismeretlen, valamint, hogy szájhagyomány útján terjed. Az előbbi sok olyan népdallal, amelynek a szerzőjét név szerint ismerik, az utóbbit a „röplapokról” kottaolvasó emberek által megtanult, majd népdal-énekeseknek megtanított dalokkal cáfolták.

Ma is fontos kritériumnak tekinthetjük viszont, hogy valamely nagyobb embercsoport saját hagyományai alapján hozta létre, és annak tagjai hosszabb időn át egymásnak átadva alakították, formálták. A konferencia álláspontja szerint: „A fogalom nem használható az olyan népszerű zenére, amelyet egy kollektíva készen vett át és változatlan maradt, mert a közösség újramintázása és újraalkotása adja a népi karaktert.”

A népzében található értékek éppen ennek az eredetnek és formálódási folyamatnak köszönhetőek, hiszen ezekből együttesen adódik, hogy a közösség kulturális örökségének a tartalmi és stilisztikai értékeit hordozza. Összegeződik benne az adott embercsoport (népi, etnikai kollektíva) történelmi öröksége, viselkedési szokásai, vallási és nyelvi hagyományai, építészeti és képzőművészeti jellemzői, öltözködés-kultúrája, ünnepi- és ünneplés tradíciói, stb.

Ezekből alakulhattak ki az egyes népek zenéjének összességében csak az adott térségre (népre, etnikumra, stb.) vonatkozóan tipikus zenei vonásai, és ezek a jellemzők teszik lehetővé, hogy az említett, viszonylag egységes népcsoportok zenéjét, akár néhány egymást átfedő sajátosság esetén is megkülönböztessük. Ezért hiteles az olyan megállapítás, amely szerint: „A litván parasztot teljes mértékben zavarba ejtené egy észak-albán hegyi lakó külleme és népdalai, pedig lehet, hogy mindketten római katolikusok. Az északi szláv bizonyára zavarba jönne délszláv unokatestvéreinek látványától és zenéjétől, pedig lehet, hogy mindketten az ortodox hitet vallják.” (4)

A vallás befolyását számos szokásdallam bizonyítja: karácsonyi énekek, lakodalmi énekek, sőt az egyház által korábban gyakran tiltott siratók is.

Pl. magyar karácsonyi énekünkben: „Az Istennek szent angyala” (5), siratónkban „Ó Istenem, Istenem, milyen nagyot tudtunk véteni előtted” (6) szöveget énekelnek. Ismeretes, hogy az egyház az életet a temetéssel befejezettek tekintő korábbi pogány siratókat éppen azért ellenezte, mert azok szövegéből hiányzott az Istenbe vetett hit, és az üdvözülés reménye.

Az egyház azonban olykor közvetlenül is beleszólt a népdalok alakulásába. Feljegyezték pl., hogy Albánia egyes völgyeiben a katolikus egyház tiltotta az olyan varázsló énekeket, amelyeket egészen a II. világháború végéig szokás volt megszólaltatni. Romániában az ortodox papok még a 20. században is figyelmeztették az ifjúságot, hogy őrangyaluk megvonja tőlük a védelmét, ha továbbra is folytatják azt a pogány szokást, amely szerint a tél derekán kecskének öltözött emberek kísérettel vonulnak végig a falun.

A magyar népdalokban számos esetben találkozunk történelmi emlékekkel. Ezek is igazolják a külföldiekkel létrejött, olykor kényszerű kapcsolatokat: „kimegyek a doberdói harctérre”, „hogyha elmész katonának, mond meg fiam hol kaplak meg, gyere ki Galíciába, s ott megkapsz egy korcsomába”, „fiumeji kikötőbe’ áll egy hadihajó, közepibe négy sarkába’ nemzeti lobogó”, stb.

A népzene és a műzene különválása a professzionális zenész kiválásával kezdődhetett. A napi eseményekre énekkel reagáló parasztemberek közül először azok a zenészek kerülhettek kiemelt helyzetbe, akiket szép hangjuknál, jó előadói készségükénél, vagy pl. bátrabb fellépésükénél fogva a közösség feladattal bízott meg. Ilyenek lehettek a siratóasszonyok és a lakodalmi rigmusokat hivatásszerűen éneklők, vagy akár a lakodalmi muzsikusok is. A zene azonban, amit megszólaltattak, még a többiekével közös népzene volt. Ennek a műzentől való különválása csak akkor következett be, amikor felmerült az esztétikai élményszerzés igénye. Ehhez képzetesebb zenész kellett, aki már nem csak a népzenei anyagokat interpretálta. A zenének ez a változata már színpadot igényelt, egyúttal elszakadt eredeti, köznapi funkciójától.

A műzene színpadi megjelenésével a zeneszerző és az előadó különvált a közönségtől. Mindkettő igyekezett megfelelni a mindenkor „szép”-pel kapcsolatos elvárásoknak, előadása megélhetési forrássá vált, a lehető legszelesebb tömegekhez akart szólani, ezért a minél nagyobb embercsoport igényeinek igyekezett megfelelni. Ugyanakkor lehetővé vált, hogy az aktuális szituációtól elszakadva maga formálja a hallgatóság hangulatát, élményvilágát.

Bizonyos helyzetekben a tágabb értelemben vett népzene is régen színpadra került. Ez azonban hosszú időn át a népi hangvételtől, jobbára improvizált dalokat érintette, amilyeneket pl. Walesben az eisteddfod-ok (dalnokverseny) alkalmával énekeltek. Hasonló versenyeket

sok más helyen is régóta rendeznek.

Ugyancsak a népies hangvétel színpadra kerülésének egy módja volt – a német iskoladramák hasonló eljárása nyomán, – hogy színművek betétjeként népies dalokat adtak elő: I. nálunk Chudy József Pikkó herceg és Jutka Perzsi c. művének 1793-as bemutatása, amit sok hasonló követett.

Kifejezetten a népdaléneklés, a népi együttesek (népdalkörök és népzeneészek), és különösen a szóló népi énekesek fellépése csak jóval később, a 20. század közepén kezdődött. Ez az előadási szituáció, amely jól kiszolgálta a tömegek zenébe való bevonásának korabeli igényét, úgyszólván teljesen mellőzte a díszített, parlando-rubato, előadásmódú és gyakran egyszerű szerkezetű, kevésbé tetszetős hangzású, és így kisebb népszerűséggel kecsegtető legértékesebb népzenei réteg, pl. a régi stílusú, gyakran kis hangterjedelmű és ornamentekkel tarkított balladák megszólaltatását. Példaként álljon itt Kallós Zoltán: Balladák könyve 106. melléklete, a Bíboros Péterné egyik változata:

Parlando ♩ = 116

„El - me - gyek, el - me - gyek

Bé Tö - rök - or - szág - ba,

Leg - kis - seb lá - nyom - nak

Lá - to - ga - tá - sa - ra.

Ezek helyett tálcán kínálta a könnyen együtt énekelhető tempo giusto, új stílusú, sokkal ismertebb, és jobbra „dallamosabb”, ráadásul könnyebben érthető, modernebb szövegű, és könnyebben elhagyható díszítéseket tartalmazó kupolás szerkezeteket, amiket feldolgozni is könnyebb feladat volt.

A népzene és a műzene útját összehasonlítva szembeötlő különbségeket és hasonlóságokat lehet kimutatni.

A műzene szerzője nemcsak egész nemzetekhez, de földrészekhez, vagy a földkerekséghez szóló hangvételt igyekszik kialakítani. Ebből megszülettek az akár évszázadokig fennmaradó zenei korszakok (renaissance, barokk, bécsi klasszikus, romantikus, stb.). A népzene viszont kisebb közösséghez: nemzethez, etnikumhoz, vagy akár csak egy embercsoporthoz szól.

A műzene szerzőjének és előadójának műveltségéből adódóan bonyolultabbá vált a zene struktúrája. A népzene szerkezete egyszerű maradt.

A műzene előadása az eszményi szépségre törekszik. A népzene előadásának a célja a funkció minél megfelelőbb kiszolgálása, elvont szépségideálok kergetése nélkül.

A műzene mondanivalója fennkölt, és kutatja az általános érvényű gondolatokat. A népzene mondanivalója általánosítások helyett az aktualitásnak akar megfelelni (temetés, lakodalom, munka, fonó, aratás, húsvét, karácsony, stb.)

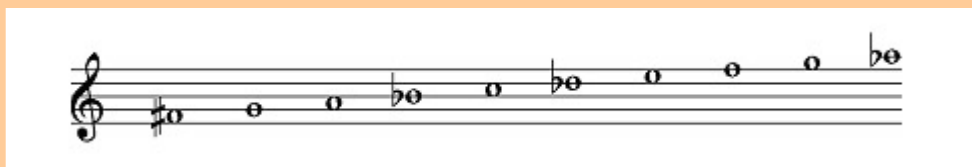
Abban viszont a két ág megegyezik, hogy sem a műzene, sem a népzene stílusjegyei nem csak a dallamra, de a zene minden összetevőjére: a ritmikára, a dinamikára, a hangszerhasználatra, sőt ha többszólamú az anyag, akkor a harmóniákra is kiterjedően

meghatározóak.

Mindebből következik, hogy az adott stílusra jellemző jegyek megváltoztatása, magának a zenének a megváltozásához vezet. E folyamat egyik forrása lehet a népek zenéjének kölcsönhatása.

A világ sok más régiójához hasonlóan európa olyan olvasztótégely, ahol sokféle zene hatott egymásra. Ez leggyakrabban hódítások, a lakosság mozgásai (emigrációból történő hazatérés, külföldi házasságkötések vagy munkavállalások, stb.) révén következett be. Tévedés azonban azt hinni, hogy csak azért, mert egyes népek egymáshoz valamilyen okból közel kerülnek, automatikusan átveszik egymás zenéjét, vagy annak akár csak bizonyos vonásait. Az átvételnek számos akadályja lehet. Ilyen például a földrajzi elzártság (pl. magas hegyek közti völgyek, vagy az anyaországtól elszakadt területek), a hódítókkal szembeni ellenérzés, a másik nép zenéjének a szerkezete, előadásmódja, keletkezésének háttere (pl. a népszokások, amelyekhez kapcsolódik), és főként keletkezési alapelvei (pl. négysoros szimmetrikus szerkezet, vagy improvizatív, makámelvű gondolkodásmód).

Hasonlítsuk össze az alábbi török hangsort a mi skáláinkkal:

A zenei átvétel tekintetében emellett meghatározó lehet az is, hogy a kapcsolat a két népcsoport közt milyen hosszú ideig áll fenn.

Ugyanakkor, akár távoli népektől is érkezhettek olyan hatások, amiket az azokra való fogékonyság miatt valamely közösség beépít a saját zenéjébe. Az átvétel ugyanis rendszerint úgy történik, hogy a fogadó etnikum – esetleg néhány népdal változás nélküli, csupán új szöveggel ellátott megtanulásától eltekintve – nem átveszi, hanem a saját zenéjébe olvasztja az új hatásokat, amelyek aztán a hazai anyaggal együtt tovább csiszolódnak, és a helyi ízléshez igazodnak. Ez a folyamat hosszabb időt igényel, és feltételezi annak a lehetőségét, hogy minél több, az azonos hagyományokon nevelkedett ember megismerje és változtathassa.

Olyan eset is előfordul, hogy nem egy stílus, hanem egy hangszer terjed el úgy, hogy előzmények nélkül jelenik meg a kínálatban, és azt több nép sajátjaként kezdi használni. Ezt tehát nemigen lehet átvételnek tekinteni, még akkor sem, ha egyes esetekben egymástól tanulták meg a használatát. Jellemző példa lehet a harmonika, amit a 19. század első harmadában fejlesztettek ki. Különböző változatai úgyszólván egész Európában elterjedtek, viszont minden nép a saját stílusában alkalmazza.

Az utóbbi időkben előtérbe került jelenség a számos tüntetést, sőt harciasabb fellépést is kiváltó gazdasági globalizáció, ami egyre világosabb, hogy a kultúrában, és ezen belül a népzeneben is kialakult. Egyik legjellemzőbb terméke a „világzene” (world music).

Mit jelent ez a fogalom a gazdaságban? Az egyik meghatározás szerint: „A globalizáció az elmúlt néhány évtizedben végbement folyamat, amelynek során az uralom átmegegy a területi elven szerveződő ... intézmények kezéből a helyhez nem kötődő gazdasági szervezetek kezébe.”⁷ (Lányi András)

Amennyiben a definícióba behelyettesíthetjük a népzeneben végbemenő változásokat, a „népzenei globalizáció” meghatározása ez lehetne: „A zenei globalizáció néhány évtizede végbement folyamat, amelynek során a népzene átmegegy a területi elven szerveződő zenei hagyományokból a helyhez nem kötődő zenébe.”

Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a tipikusan lokális jellemzők alapján differenciálódott

népzene folyamatosan feloldódik egy „helyhez nem kötődő”, azaz uniformizált zenében, amit az is felerősít, hogy a népzene háttérül szolgáló falu, mint hagyományos települési formáció Európa-szerte fokozatosan megszűnt/megszűnik, elvárosiasodik, vagy lakói a városba költöznek. Ugyanakkor a „(nép)zenei anyanyelv” helyett az áruházaktól az afrikai természetrajzi filmek kísérőzenéjéig mindenhol az új „zenei eszperantó”, a könnyűzene szól. Tehát a folyamatnak mind az objektív, mind a szubjektív háttere egyre jobban felerősödik. A kozmopolitizmus a népzene fennmaradása ellen dolgozik!

Minden zenei kifejezési forma, megnyilatkozás, – táplálkozzon az új, vagy már ismert elemekből, használja fel valamely stílus sajátosságait tisztán, vagy másokkal keverten – alkalmazása nyilvánvalóan jogában áll bármelyik muzsikusként. Bizonyos értelemben minden új kezdeményezés gazdagítja, tágítja a zenei spektrumot. A közönségnek, akár csak gazdasági vonatkozásban a vásárlóknak, jogában és módjában áll ezek közt válogatni, ezekkel élni, vagy bármelyiket elvetni. A kellő rálátással rendelkező pedagógusoknak (és persze szülőknek és társadalomnak) viszont módjukban áll, sőt kötelességük a sokféle zenei anyag közti eligazodást segíteni, az ízlést formálni és ezen keresztül a fellelvő piac reakcióit befolyásolni.

Mint említettük, a különböző népzenei anyagok mindig is hatottak egymásra. Ez az interaktív kapcsolat a médiumok széles skálájának létrejöttével természetesen nemcsak felgyorsult, de nagyobb távolságok áthidalására is képes. A rövid múltra visszatekintő „világzene” azonban nem egyszerűen a hagyományos kölcsönhatások eredménye. Egyrészt nem az egyik etnikum veszi át a másiktól, és formálja tovább, hanem tipikusan individuális megközelítés. Ebből fakadóan egyáltalán nem számít, hogy az átvett anyagok közeli vagy távoli rokonai a befogadónak⁸, azt képes-e a saját hagyományok alapján továbbfejleszteni, és van-e idő arra, hogy a saját eredeti anyagához igazítsa. Másrészt a nyelvezetében többnyire nem egy konkrét befogadó népzene képezi a bázist, amihez az átvétel igazodik, hanem elsősorban a könnyűzene (esetleg a jazz)⁹, ami úgy tűnik, hogy – legalábbis Európában és az Amerikai Egyesült Államokban – a legszélesebb tömegek által elfogadott, a hétköznapi minden szférájában szüntelenül jelenlévő zenei alapnyelvvé vált, és egyáltalán nem konkrét népcsoportokhoz kötődik. Végül a saját (vagy nem ritkán a muzsikusként kiválasztott) alapnyelvet az esetek többségében az „egzotikus”-nak érzett afrikai vagy indiai zene elemeivel vegyíti, amiben szerepet játszik az a szempont is, hogy a lemezek eladhatók legyenek⁽¹⁰⁾.

Ezzel tehát újfajta zene születik, amit nem szabad összetéveszteni a népzenei kölcsönhatások hagyományos folyamatainak szokásos eredményével, vagyis magával az idegen hatásokat is tartalmazó népzenevel sem.

A világzenei kiadványok gyakran jelennek meg olyan borítókkal, amelyek vagy nem adnak tájékoztatást a felvételek anyagáról, vagy régi, népviseletbe öltözött személyek és faluk képével igyekeznek elhitetni a gyanútlan vásárlóval, hogy amit vesznek, az tiszta népzene. Mivel népdalokat is felhasználnak, gyakran azok címe jelenik meg a címlistában, ami tovább fokozza a zavart. Meghallgatva pedig kiderül, hogy a népdalnak mind a dallamát, mind a szövegét, mind pedig – éppen ennek az új zenének a természetes velejárójaként – az adott népzeneire jellemző előadásmódját megváltoztatják. Így lesz a közismert A jó lovas katonának szövegkezdetű dal megváltoztatott szövege: „Száz talléros katonának igen jól van dolga, iszik eszik a kocsmába’ semmire nincs gondja...”, stb. miközben a dallama is megváltozik⁽¹¹⁾.

A világzene helyes értékeléséhez elengedhetetlen, hogy a tanulók megismerjék, és képesek legyenek megkülönböztetni az egyes – a mi esetünkben elsősorban európai – népek zenéjét. Ez pedig csak akkor érhető el, ha az oktató – különösen a zenei felsőoktatásban – erre kellő rálátással rendelkezik. Idealizmus lenne azt állítani, hogy a jelen zeneoktatási időkeretek közt ez a cél maradéktalanul megvalósítható. Egy-egy megjegyzéssel, vagy az összehasonlítás céljából bejátszott egy-két perces idegen népzenei anyaggal azonban elindulhatunk ebben az

irányban, feltéve, hogy vállaljuk az erőfeszítéseket, hogy először mi magunk kellő tájékozottságot szerezzünk.

◁Jegyzetek

- 1 J. G. Herder (1744-1803): Stimmen der Völker in Liedern (Volkslieder, 1778-79)
- 2 Cecil James Sharp (1859-1924) angol népzenekutató, aki az Amerikai Egyesült Államokban is gyűjtött népzene.
- 3 Jaap Kunst: Musicologica: a Study of the Nature of Ethno-Musicology. Amsterdam, 1950
- 4 Groves' Dictionary of Music and Musicians
- 5 Rajeczky Benjamin (szerk.): Magyar Népzene 3. lemezalbum kísérőfüzet (IV/B/2. a.)
- 6 Rajeczky Benjamin (szerk.): Magyar Népzene 3. lemezalbum kísérőfüzet (IV/B/7.)
- 7 Kerekasztal-beszélgetés, 2002. jún. 15. - Lányi András
- 8 Michael-Leonard Creditor (zenetudós, népzenekutató, tanár) [internet]: „Szilárd népi vagy etnikai hagyományokon alapuló, bármely kultúrából származó zene”
- 9 Egy amerikai könyvtár (CSUN Library) katalogizálási anyagából: „Népzenei alkotások a világ különböző tájairól származó hagyományos ritmusokkal, a jazz és a rock elemeivel.”
- 10 Michael-Leonard Creditor [internet]: „A világzene kitalált meghatározás. 1987-ben néhány kereskedelmi ügynök alkotta Londonban, annak érdekében, hogy elősegítse azoknak a felvételeknek az eladását, amelyek nem illettek bele több elfogadott osztályozási kategóriába, mint pl. az 'etnikai', vagy a 'nemzetközi' ”.
- 11 A Ghymes együttes: Smaragdváros c. CD-jén.